

FILOZOFICKO-LITERÁRNA ČINNOSŤ MILANA ZIGA V ŠEŠŤDESIATYCH ROKOCH MINULÉHO STOROČIA

ZLATICA PLAŠIENKOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK v Bratislave, SR

PLAŠIENKOVÁ, Z.: Milan Zigo's Philosophico-Literary Activity in the 1960s
FILOZOFIA 70, 2015, No. 10, pp. 853-864

The contribution offers a critical survey of philosophico-literary writings of the Slovak philosopher Milan Zigo (with a special attention paid to his reflections and reviews) which appeared in the 1960s in the journal *Slovenské pohľady*. Distinctive features of Zigo's insights are identified, whose leitmotif is seen by the author as Zigo's implicitly critical attitude towards the one-sided ideologization of Marxist philosophy. Further, attention is paid to particular issues investigated by Zigo: underlined is his understanding of humanism, the relationship between philosophy and humanities, as well as between philosophy and literature and, last, but not least, the dialogue with Western philosophies.

Keywords: Philosophy – Literature – Humanism – Marxism – Dialogue

Zigova esejisticko-recenzná tvorba. Milan Zigo, dnes emeritný profesor Katedry filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty UK v Bratislave,¹ je v prevažnej miere známy ako historik filozofie, ktorého filozofické práce dominantne oscilujú okolo problematiky dejín filozofie, špeciálne novovekej a v rámci nej azda najviac okolo francúzskej osvietenskej filozofie. Témou môjho príspevku nie sú tieto oblasti Zigovej tvorby, ale navonok akoby marginálnejšia, no pritom vôbec nie bezvýznamná oblasť. Je to jeho filozoficko-literárna činnosť (špeciálne esejisticko-recenzná tvorba), ktorú Zigo do istej miery síce prezentoval aj v odborných filozofických časopisoch, predovšetkým vo *Filozofii*, no najviac ju rozvinul a publikoval v slovenských kultúrnych, najmä literárnych časopisoch a periodikách: v *Slovenských pohľadoch (SP)*,² čiastočne v *Romboide* a ďalších. Najväčší

¹ Milan Zigo, ktorý sa v minulom roku dožil svojho významného životného jubilea (osemdesiat rokov), pôsobil na FiF UK v Bratislave od r. 1958 a celkovo tu odučil sto semestrov. Okrem *bratislavského obdobia* pôsobnosti M. Ziga sa do jeho života zapísalo aj *trnavské obdobia*, počas ktorého v rokoch 1998-2013 bol činný na FF UCM. Toto obdobie výstižným spôsobom charakterizovala J. Tomašovičová (2014). Na celkové osobitosti filozofickej osobnosti Milana Ziga a jeho miesto vo faktografii slovenskej filozofie a kultúrneho diania na Slovensku v druhej polovici 20. storočia s dôrazom na rozmer vnútornej slobody ako kontinuálnej tvorivej mohutnosti jeho myslenia upozornil J. Piaček (2014). Niektoré špecifické filozofické problémy v tvorbe Ziga reflektovali tiež viacerí iní autori. Tento príspevok chce byť krátkym suplementom v podobe recepcie jeho bohatej esejisticko-recenznej činnosti.

² Milan Zigo bol v určitom období aj členom redakčnej rady časopisu *Slovenské pohľady* (ďalej *SP*) spolu s takými významnými spisovateľskými osobnosťami a literárnymi vedcami, akými boli naprí-

rozmach tejto jeho činnosti spadá do druhej polovice šesťdesiatych rokov minulého storočia, teda do čias odmäku, „veľkého odkliatia“, uvoľnenia myšlienkových pút a oživenia kultúrneho a filozofického rozmachu v čase socializmu,³ rozmachu, ktorý, žiaľ, skončil neslávnou *normalizáciou*.

Zigo sa najviac rozpísal v *Slovenských pohľadoch*, pričom za najúrodnejšie možno z „krásnych rokov šesťdesiatych“ považovať najmä roky 1966 – 1968, počas ktorých uverejnil dvadsaťšesť⁴ filozoficko-literárnych, esejisticko-recenzných textov. Po roku 1968 už postupne jeho recenzná činnosť redla,⁵ až napokon v roku 1971 v *SP* celkom utíchla.⁶

Za najvýznamnejší charakteristický leitmotív týchto Zigových textov možno v zhode s E. Farkašovou považovať Zigov zámer vyjadriť v nich nesúhlasné (a teda odmietavé) postoje k jednostrannej ideologizácii marxistickej filozofie. Zigo tu nachádzal možnosť, „aby sa cez ne vychyľoval z rigidného filozofického systému, ktorého hranice z pozície esejistu či recenzenta mohol najlepšie uvoľňovať a posúvať“ (Farkašová 2001, 67). Sám Zigo priznáva, že tieto esejistické a publicistické žánre ho doslova priťahovali, keďže mu „najviac dovoľovali narúšať formulačné stereotypy oficiálnej filozofie...“ (Zigo 2010, 91). Rád si vyberal práce, v ktorých sám autor navrhoval revíziu určitých marxistických názo-

klad A. Bednár, L. Feldek, M. Ferko (šéfredaktor *SP*), M. Hamada, P. Jaroš, V. Kovalčík (redaktor *SP*), I. Kupec, E. Lehuta, R. Sloboda, M. Šútovec (redaktor *SP*), D. Tatarka a P. Vilikovský (redaktor *SP*).

³ Boli to najmä 60. roky 20. storočia, ktoré pre Ziga (a generáciu jeho súčasníkov) boli prelomové a znamenali veľa výziev i veľkú konjunkciu, ako o tom sám povedal v rozhovore s E. Farkašovou v prvom čísle časopisu *Filozofia* z roku 2010. Charakteristika vtedajšej situácie je zachytená Zigovými slovami takto: „Zhrklo sa tu v krátkom čase toľko výhrad proti včerajšku, toľko koncepcií ‚nových zajtrajškov‘, toľko itinerárov ‚nových ciest‘, a najmä toľko reálnych úloh, ktoré sa museli naliehavo riešiť, že sa všetko posplietalo do gordického uzla. A každý návrh na jeho rozpletenie sa začínal od inej nitky. Do rozpletania sa plietli aj filozofi. Pracovali intenzívne hlavne na problematike človeka a humanizmu. Osobne som za hlavný výsledok tejto situácie v oblasti filozofie považoval to, čo si pre seba nazývam ‚paradox veľkého odkliatia‘. Pristúpením na množiacie sa návrhy na dialóg marxistická filozofia fakticky (i keď neoficiálne) rezignovala na opovážlivo uzurpovaný titul vrcholu filozofického poznania, čím sa (paradoxne) pokúsila zrovnoprávniť s ostatnými“ (Zigo 2010, 92).

⁴ Zoznam a názov všetkých recenzií je uvedený v literatúre na konci článku. Na tomto mieste iba pripomeniem, že v roku 1966 začínal Zigo s recenziami pozvoľne a svoju pozornosť spočiatku venoval iba prácam dvoch autorov, ktorými boli G. Picon (Zigo 1966a) a J. Bodnár (Zigo 1966d), no recenzoval tiež *Filozofický slovník* (Zigo 1966c). V tomto roku *SP* ešte uverejnili Zigovu odpoveď na anketovú otázku: *Môže sa náš filozof obohacovať z čítania súčasnej slovenskej literatúry?* (Zigo 1966b). Prehľad ďalších recenzovaných autorov za roky 1967 a 1968 uvediem nižšie.

⁵ V rokoch 1969 – 1971 to už bolo len 12 recenzií, no sú medzi nimi aj tri obsiahlejšie filozoficko-esejistické texty (Zigo 1969a; 1970d a 1971a). Z recenzovaných autorov, o ktorých sa v tomto článku špeciálne nezmieňujem, treba spomenúť M. Krála (Zigo 1969b), L. Koľakowského (Zigo 1969c), V. Gardavského (Zigo 1969d), J. Šefránka (Zigo 1970a), M. Zúnu (Zigo 1970c), M. Topol'ského (Zigo 1970e), F. Novotného (Zigo 1971a), I. Hrušovského (Zigo 1971b), J. Szackého (Zigo 1971c).

⁶ V roku 1972 ešte v *SP* publikoval krátky príspevok pod názvom *Filozofove roky* (Zigo 1972), venovaný 65. narodeninám I. Hrušovského, no recenzne sa už celkom odmlčal. Sporadicky bol ešte publikačne činný v *Romboide*, aj keď poskromne. Ide napríklad o publikovanie recenzií v roku 1973, 1975 a nakoniec v roku 1988.

rov alebo s niektorými polemizoval. Nevyberal si len diela slovenských a českých autorov, ale aj slovenské a české preklady francúzskych a poľských autorov.

Zigo stojí na otvorenej a filozoficky sa rozvíjajúcej marxistickej platforme, a nie na pozícii dogmatizujúcich leninsko-stalinských „marxistov“, ktorí nepotrebovali, aby sa marxizmus rozvíjal, ale aby stál pevne ako istá svetonázorová a ideologická opora. Zigo sa na takýchto autorov vo svojich recenziách neobrátil ani raz, vôbec nespomínal a nerenzoval známym sovietskym marxistom, zato prílev marxistických alebo marxizmus obohacujúcich filozofických myšlienok zo západu vítal, hoci filozoficko-kriticky.

Zigova „obrana“ marxistickej filozofie nebola nijako bojovná ani stranícka, ale vecná, ponúkala seriózný návrh aj na riešenie otázok spoločenského poriadku, ktorý nemožno obchádzať ani si ho nevšímať. Podobne sa zasadzoval za prekonanie uzavretého marxistického „antropologizmu“ a za argumentačne teoreticky i metodologicky podložené riešenie otázok „ľudského fenoménu“. Niet azda jedinej Zigovej recenzii, v ktorej by sa aspoň nedotkol rozvíjania marxizmu a jeho filozofie, ale budem teraz z jeho esejistických recenzií vyberať skôr proskribovaných autorov, lebo v nich Zigo najviac hovorí o progresívnych (aj marxistických) myšlienkach.⁷

Nech nás preto nezaráža fakt, že Zigova filozoficko-literárna činnosť tohto obdobia je od začiatku do konca esejisticko-recenzná. Keď uvážime, na čo všetko a ako sa Zigo zameriaval, zistíme, že išlo o dobre obsahovo premyslenú, priam „taktickú záležitosť“, ako aj jej zodpovedajúcu žánrovú formu. Jeho recenzie neboli iba referatívno-deskriptívne (hoci ani túto stránku neobchádzali), ale boli to recenzie v pravom slova zmysle.⁸ Zigo v nich vždy uvažoval o texte, zasadzoval ho do širších, často v daných podmienkach aktuálnych súvislostí, nezdržiaval sa prílišným predstavovaním samotného autora a obsahu knihy, lebo často predpokladal, že čitateľ ho pozná. Recenzovaný „materiál“ poskytoval Zigovi príležitosť rozpísať sa na danú tému a poukázať na to, čo si o probléme myslí. A treba dodať, že Zigo je tu hlboko mysliaci a vyžadujúci intelektuálnu námahu sledovať jeho uvažovanie. Okrem toho Zigova kritika je vždy taktná, hoci vie byť aj ostrá, závery jeho kritických postrehov sú však stále pozitívne a aj keď autorovi vytkol toho dosť, nezabudol zhrnúť prínosy, ktoré u neho nachádzal.

Pozorným čítaním Zigových literárno-filozofických recenzií získavame tiež dojem, že Zigo je vykryštalizovaný autor skôr menších literárnych, nie knižných foriem, hoci, ako vieme, ani tie mu nie sú cudzie. Práve na aspekt literárnej hodnoty Zigovej knižnej tvorby poukázal už napríklad T. Münz, keď vo *Filozofii* v roku 1988 (Münz 1988) recenzoval Zigovu monografiu *Pohlady do novovekej filozofie* (Zigo 1987). Hovorí tu, že Zigo

⁷ Chcem podotknúť, že budem Ziga citovať častejšie, lebo v tomto prípade treba hovoriť viac jeho slovami, a nie robiť recenziu jeho recenzií. S plnou dôverou prijímam aj Zigove citovanie originálov prác bez potreby ich overovania, poznajúc jeho precíznosť a dôslednosť.

⁸ Mám na mysli chápanie recenzie založené na pôvodnom latinskom slove *recenseo*, čo znamená prehliadať, uvažovať, znovu premýšľať. Inými slovami, ide tu o schopnosť stáť nad cudzím textom, vedieť, o čo v ňom ide, rozumieť mu, vyznať sa v ňom, vykladať ho a aj kriticky o ňom uvažovať. S recenzovaným dielom autora možno súhlasiť i nesúhlasiť, a tak posúdiť aj jeho prínos. Zigove recenzie tieto znaky plne vykazujú.

„... píše literárne hodnotným, esejistickým štýlom, čo všetko čitateľa často upúta viac než sám autor, o ktorom je reč“ (Münz 1988, 740). Táto charakteristika sa plne vzťahuje aj na Zigove esejistické recenzie. Zigo má naozaj schopnosť písať literárne hodnotne, preto sa niet čo diviť, že publikoval v *Slovenských pohľadoch*, v *Romboide* a tiež v *Literárnom týždenníku*, *Kultúrnom živote*, *Mladej tvorbe* či v *Prírode a spoločnosti*.

Viacere jeho recenzie, opäť pripomeniem, sú takmer esejami, preto súhrnne hovorím o Zigovej filozoficko-literárnej, esejisticko-recenznej činnosti. Okolnosťou hodnou zreteľa pri posudzovaní spomenutej Zigovej literárno-filozofickej kreatívnosti je jej schopnosť vzbudiť čitateľský záujem aj v súčasnosti – azda dokonca väčší než v čase jej vzniku, lebo umožňuje vidieť, ako Zigo filozoficky rozmyšľal a písal v krátkom období uvoľnenosti, keď mohol písať *relatívne* slobodnejšie (presnejšie povedané, vnútorne slobodnejšie) a vyjadriť svoje profesionálno-odborné, filozoficky erudované, ľudsky hlboké presvedčenia i humanistické vyznania. K literárnej hodnote tak treba pripočítať aj hodnotu filozofickú, osobnostnú, ba i nadčasovú.

Hoci zoznam Zigových esejistických recenzií v *Slovenských pohľadoch* a *Romboide*, ktorý uvádzam v literatúre, je obsiahly, sústredím sa na obsahovú analýzu iba reprezentatívneho výberu z nich, pretože recipovať všetky by si vyžiadalo príliš veľa miesta. Vodidlom mi pritom do istej miery bude jednak zmienený Zigo odmietavý postoj k ideologizácii marxistickej filozofie, narúšanie jej formulačných stereotypov, ako aj jeho úsilie brániť nedogmatický marxizmus a uvítať všetkých autorov, ktorí prinášajú – zo Zigoého hľadiska – niečo pozitívne k uvoľneniu jeho strnulosti.

Niektoré Zigove recenzné eseje si zaslúžia pozornosť okrem iného aj preto, lebo Zigo si v nich všimol i diela autorov, ktorí boli neskôr, za „normalizácie“, odsudzovaní, a ak išlo o domácich autorov, tak aj prenasledovaní ako revizionisti, z ktorých niektorí sa neskôr stali disidentmi.⁹

Problematika humanizmu v našom storočí. Prvá Zigoova recenzia, uverejnená v *Slovenských pohľadoch* v roku 1966 pod názvom *Humanizmus v našom storočí*,¹⁰ môže poslúžiť ako veľmi dobrý všeobecný úvod do ďalších Zigových teoretických analýz, v ktorých načrtáva charakter vtedajšej, dnešok pripravujúcej doby. „Bude tomu pomaly už desať rokov,“ píše Zigo, „čo u Gallimarda vyšla *Panoráma súčasného myslenia*, antológia, zostavená z množstva diel mysliteľov najrozličnejšej profesie a orientácie. V desiatich kapitolách sa zostavovatelia snažia náznakovite obsiahnuť rozmanitú problematiku našej doby i rozmanité postoje k nej. Je tu priam záľaha názorov a podnetov, pestrá mozaika

⁹ Dnes možno hodnotiť tento jeho počin naozaj pozitívne. Treba ale poznamenať, že Zigovi za „normalizácie“ (pokiaľ mi je známe) tieto recenzie nikto zvlášť vážne nevytkol, hoci svoju tvorbu v *SP* musel predložiť na kontrolu.

¹⁰ Ide o recenziu antológie, ku ktorej napísal komentár G. Picon a vybral do nej ukážkové texty od mnohých autorov, ktoré (v preklade P. Wincera) boli uverejnené na pokračovanie v troch číslach *SP* (Picon 1966a, 1966b, 1966c). Picon sa vo svojom komentári zmieňuje o niekoľkých druhoch humanizmu: básnickom, heroickom, existencialistickom, personalistickom, marxistickom a vedeckom, pričom každý z nich reprezentuje či už jeden, alebo viacero vybraných autorov, na ktorých sa Zigo tiež odvoláva.

myšlienok, usilujúcich sa o odsubjektívizovaný pohľad, i názorov výsostne subjektívnych. Autori antológie neponechávajú iba na čitateľa, aby sa pokúsil dospieť k istej syntéze, ale obsiahlymi komentármi vytvárajú myšlienkový rámec pre vybrané úryvky“ (Zigo 1966a, 51). Týmto myšlienkovým rámcom má Zigo na mysli humanistickú platformu autorov zaradených do antológie, ako aj ich názorovú pluralitu, pričom za vyústenie považuje záverečnú kapitolu venovanú problémom humanizmu. Sprostredkovanie recenzovanej práce, aj keď v skrátenej podobe, má podľa Ziga predovšetkým značnú informatívnu hodnotu, ktorá môže poslúžiť ako minimálny predpoklad dialógu s marxistickou filozofiou. Potrebu tohto dialógu potvrdzoval Zigo vo viacerých recenzných textoch. Za všetky spomeniem jeho pripomenutie faktu, že filozofie, ktoré vedú iba monológ, sú z hľadiska budúcnosti nemé (Zigo 1968ch, 149).

K tejto informatívnej hodnote môžeme dnes priradiť aj Zigovu hutnú analýzu vtedajšej, a dnes ešte aktuálnejšej, politickej, ekonomickej, kultúrnej, morálnej, slovom spoločenskej a individuálnej situácie. Zigo uvádza, že tu vystupujú do popredia dva okruhy problémov. Prvým je hľadanie genézy dnešných foriem humanizmu, a to zvlášť po tragédii dvoch svetových vojen, ktoré devalvovali klasické humanistické hodnoty, znehodnotili racionalistický optimizmus humanizmu, rezignovali naň, vzbudili iracionalizmus a neschopnosť pochopiť mnohé vzťahové súvislosti človeka a spoločnosti. Dôsledkom toho bola tak dehumanizácia spoločnosti a dezintegrácia človeka, ako aj strata hľadania kontinuity medzi dnešným a minulým humanizmom. Druhým problémovým okruhom, ktorý vystúpil do popredia, bolo celkové úsilie pochopiť, „postihnúť podstatu, príčinu zmien a vysvetliť vznik, zmysel a dosah novej myšlienkovvej a etickej situácie ľudstva...“ (Zigo 1966a, 52). V tomto zmysle antológia poskytovala niekoľko možných odpovedí a Zigo ich zhrnul do nasledovného sumáru: „Strata náboženskej viery, zhubné pôsobenie egalitárnej etiky, vytvorenie ‚stádového človeka‘ a jeho neobyčajné rozmnoženie sa, podľa hnutie stroju, a či dokonca aj potlačenie takých odľahčujúcich faktorov, ako je hra, čo stupňuje pocit tragickosti a absurdnosti ľudského bytia“ (Zigo 1966a, 52).

Kým s touto demonštráciou mnohosti názorov na pôvod krízových javov Zigo súhlasí, diskutabilný pokus o diagnózu krízy celej civilizácie považuje za náhodne volený a nekorektný a naznačuje, že do úvahy by sa mala brať aj otázka zániku starého spoločenského poriadku, hoci – pripúšťa – to nie je jediná príčina súčasných krízových stavov. Ako ďalšiu uvádza napríklad aj revolúciu vo vedách, a to aj v tom prípade, že by sa veda využívala len na mierové účely. Zigo tu prozreteľne, a právom, vyslovuje aj antropologické stanovisko a pripomína skutočnosť, že človek nie je iba rozumová bytosť. „A keďže práve on [človek – Z. P.] robí históriu, nemožno ju vôbec považovať za prosté stelesnenie rozumu. To, že nádeje vkladané do imanentnej racionálnosti histórie skončili žalostným fiaskom, nie je iste argumentom v prospech imanentnej iracionálnosti dejín. Je to na dialektickom myslení, aby preklenulo tieto jednostrannosti. Totiž na takom dialektickom myslení, ktoré vychádza z tvorivého činu ako základného elementu dejín. A tvorivý čin nie je ani púha racionalita, ani púha iracionalita“ (Zigo 1966a, 53).

Dialektické myslenie tak podľa Ziga umožňuje vyhnúť sa nejednej jednostrannej a príliš skeptickej formulácii problémov a ich riešeniam, ktoré vlastne riešením ani nie sú.

Zigove postrehy tu preukazujú vzácny zmysel pre vecnosť, názorovú vyváženosť a serióznosť, ako aj interpretačnú schopnosť, a to bez zbytočného hromadenia slov či fráz.

Vzťah humanitných vied a filozofie. Z marxistického hľadiska sa Zigo rozsiahlejšie a veľmi zaujímavo vyjadril k jeho obľúbenej francúzskej filozofickej spisbe (teraz však preloženej do češtiny), a to v recenzii diela francúzskeho filozofa rumunského pôvodu L. Goldmanna *Humanitné vedy a filozofia*, ktorého český preklad vyšiel v roku 1967 (Zigo 1967h). Zigo ho recenzoval v podstate aj preto, lebo Goldmann v knihe zastáva nedogmatické marxistické stanovisko.

Goldmann vydal túto knihu už v roku 1952, teda v dobe, keď bol postoj pokrokovovo orientovaných intelektuálov k marxizmu, a špeciálne k historickému materializmu, ešte v prevažnej miere pozitívny a plný nádejí, i keď sa už formulovali rôzne pochybnosti i varovania, pripomína Zigo (Zigo 1967h, 139).

Goldmannova kniha teda podľa Ziga nastolila v čase jej prekladu do češtiny starú otázku: Kam sa mohol dopracovať historický materializmus, keby sa nebol premenil na meravý „hismat“, keby bol zostal verný sebe samému a stal sa naozaj otvorenou, dialektickou filozofiou dejín? Goldmannova knižka, ktorá hovorí aj o tom, nech má „akékoľvek nedostatky, neporovnateľne prevyšuje oficiálnu produkciu tých čias už tým, že je plodom živého myslenia, a nie „aplikáciou“ mumifikovaných dogiem“ (Zigo 1967h, 139).

Zigo však prechádza aj ku kritike Goldmanna a naznačuje rozpaky, ktoré napríklad v prístupe k literatúre a historiografii vyvolávajú „tie časti Goldmannovej knižky, kde teoreticky argumentuje a schematicky demonštruje sociálnu podmienenosť a neraz utajený, zato však o nič menej reálny, ideologický moment diel...“ (Zigo 1967h, 140). Ako keby Goldmann upadal do starých, dogmatických manier, lebo príliš sociologizoval a ideologizoval, čo by mohlo viesť k podozreniu o nosnosti jeho celkového prístupu k problematike metodológie humanitných vied. Podľa Ziga by to však bolo evidentné nedorozumenie. Sociologické skúmanie literárnej tvorby je nevyhnutnou súčasťou vedeckého prístupu k nej a Goldmann ukazuje, že zo stanoviska „nesplošteného marxizmu možno pri takomto skúmaní prísť k hlbokým a podnetným súvislostiam“ (Zigo 1967h, 140).

Úvahy o utopizme. Výberovo prechádzam k niektorým ďalším esejistickým recenziám Ziga z rokov 1967 a 1968. V tomto období Zigo rozvinul v *SP* svoju najintenzívnejšiu recenznú činnosť¹¹ a všimol si v nej (ako som už uviedla) aj práce autorov, ktorí boli po nástupe normalizácie proskribovaní a označení za revizionistov.

¹¹ V r. 1967 napísal Zigo jedenásť recenzií, v roku 1968 dvanásť. Ich tematické zameranie je rozmanité, preto iba ilustračne uvediem provenienciu autorov a ich recenzovaných prác, no (okrem M. Šimečku, J. P. Sartra, L. Goldmanna a R. Garaudyho) v texte sa nimi zaoberať nebudem. Najviac recenzovaných prác (desať) je od českých autorov: M. Průcha (Zigo 1967b), J. Cvekl (Zigo 1967e), Z. Fišer (Zigo 1967g, 1967i), P. Bendlová (Zigo 1967j; práca tejto autorky je recenzovaná spoločne s knihou Teilharda de Chardin), L. Klíma (Zigo 1968a), J. Šindelář (Zigo 1968c), J. Popelová (Zigo 1968e), B. Fajkus (Zigo 1968h), R. Kalivoda (Zigo 1968j), J. Černý (Zigo 1968k). Slovenskí autori sú zastúpení tromi menami: J. Bodnár (Zigo 1967f), M. Šimečka (Zigo 1968d), A. Riška (Zigo 1968i).

Jedným z nich bol aj marxista a neskôr známy disident Milan Šimečka, ktorý vydal v roku 1967 knihu *Kríza utopizmu*. Ziga zaujala natoľko, že o nej napísal, lebo myšlienky slobody, rovnosti, sociálnej spravodlivosti a bratstva, ktoré sa rozvíjajú v rozličných utopických koncepciách, sú aktuálne aj pre moderný socializmus. Podľa Zigo a aj Šimečkovho názoru utopický socializmus, ktorý bol spomínaný a kritizovaný aj v marxizme, pripravoval pôdu vedeckému socializmu a nebol iba historickou záležitosťou. Mnohí autori však túto kontinuitu neuznávali a ak aj hľadali spojivá, tak iba v rovine pozitívnych anticipácií, pričom negatíva utopizmu a ich presah do reálií socializmu neregistrovali. Uznanie ich Šimečka, ktorý síce utopický socializmus tiež kritizoval (ale utopistom neutráľ na cti a nemoralizoval), no otvorenosť a presvedčivý spôsob, akým to robil, Zigo uvítal a podľa neho už to stačí na to, aby sme Šimečkovu knihu „zaradili medzi pozoruhodné práce z oblasti dejín sociálneho myslenia, so širokým dosahom pre poňatie určitých, často dosť zjednodušene chápaných stránok dejín socialistickej idey a socialistickeho hnutia, spoločenských i kultúrnych dejín vôbec“ (Zigo 1968d, 124). Nemôžem nespomenúť Zigo docenenie Šimečkových názorov, o adresátoch ktorých nemožno pochybovať, hoci vyzerali ako kritika samého fenoménu utopizmu. Mám na mysli Šimečkov dôraz na kritiku absolutizácie alebo hypertrofiu určitých ideálov odtrhnutých od ich realizácie v konkrétnych historických súvislostiach.

Marxizmus a jeho prehlbovanie v kontexte myslenia západných autorov. Ilustratívne si všimnem ešte dvoch západných autorov, ktorí „držali krok s dejinami“ a ktorí sa stali inšpiratívnymi mysliteľmi aj pre marxizmus a jeho filozofické a metodologické prehĺbenie. Ide o dvoch Francúzov: Sartra a Garaudyho, ktorých práce Zigo recenzoval.

Z francúzskych autorov Zigo pozornosť upútali piati autori: J. P. Sartre (Zigo 1967a), L. Goldmann (Zigo 1967h), A. Condorcet (Zigo 1968g), R. Garaudy (Zigo 1968ch), Teilhard de Chardin (Zigo 1967j; spoločná recenzia s knižkou P. Bendlovej), z poľských sú to A. Schaff (Zigo 1967d) a T. Krónski (Zigo 1968b) a z nemeckých E. Fromm (Zigo 1967ch). Mimoriadnu pozornosť Zigo však venoval aj recenzovaniu vydania prvého (v poradí štvrtého) z desiatich zväzkov pripravovanej *Antológie z diel filozofov* (vyšiel v roku 1966) pod názvom *Humanizmus a renesancia* s úvodnou štúdiou J. Kocku. Zigo okrem iného doceňuje význam tohto diela z hľadiska výchovy budúcich generácií filozofov (Zigo 1967c). Druhý vydaný zväzok *Antológie* (v poradí siedmy) pod názvom *Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo* recenzoval v *SP* aj T. Münz, ktorý v nej ocenil aj úvodnú štúdiu I. Hrušovského a M. Ziga (Münz 1967, 141-142). M. Zigo v roku 1970 recenzoval ďalší (v poradí šiesty) zväzok *Antológie* pod názvom *Novoveká racionalistická filozofia* (Zigo 1970b). Na celkový prínos desaťzväzkovej *Antológie* a jej miesto vo vývinových súvislostiach slovenskej filozofie Zigo poukázal v roku 2008 v časopise *Filozofia* pri príležitosti 45. výročia jej oficiálnych začiatkov, jej prípravy a realizácie (Zigo 2008, 863-873). Vyzdvihol a potvrdil tu vlastne to, o čo sa sám usiloval aj vo svojej esejisticko-recenznej činnosti v *SP*: totiž poukázanie na zásadne pluralistický charakter filozofie i za cenu rizika, že tento krok ho môže postaviť mimo pôsobenia v nej. Vydávanie zväzkov *Antológie* (ešte pred normalizáciou) a ich voľná prístupnosť umožňovali záujemcom o filozofiu solídny pohľad na dianie v západnej filozofii 60-tych rokov, udržať s ňou akú-takú kontinuitu, pričom sa táto možnosť znásobila vznikom edície *Filozofické odkazy* (Zigo 2008, 869-870). Spojenie medzi *Antológiou* a *Filozofickými odkazmi* Zigo detailne opisuje aj na inom mieste (Zigo 2009, 984-995).

Z hľadiska záujmu o Sartrovu filozofiu možno aj Ziga zaradiť k autorom, na ktorých sa vzťahuje charakteristika vyslovená D. Smrekovou v jej práci *Zbohom Sartrovi?* (Smreková 1996). Autorka definuje tento záujem ako výraz a súčasť vnímavosti niektorých slovenských intelektuálov k prúdeniu v západoeurópskom myslení vo všeobecnosti a k poznaniu existencializmu zblízka, ako záujem o filozofickú problematiku človeka i ako záujem o myšlienkový vývin Sartra – ľavicového intelektuála, ktorý sa hlásil k marxizmu (Smreková 1996, 69).

Práve o J. P. Sartra s jeho vtedy dobre známou štúdiou (časťou z *Kritiky dialektického rozumu*) pod názvom *Marxizmus a existencializmus*, ktorá vyšla v edícii pražského vydavateľstva Svoboda, Zigo prejavil záujem. Tento Sartrov navonok fragmentárny text je zhusteným výkladom Sartrových postulátov jeho verzie existencializmu. O čom hovorí? – pýta sa Zigo a vzápätí odpovedá. „Krajne zjednodušene by sa to dalo vyjadriť takto: o potrebe marxizmu pre existencializmus a o potrebe existencializmu pre marxizmus“ (Zigo 1967a, 147). Podľa Ziga Sartre má totiž starosť o to, aby sa uchovali a zmnožili dosiahnuté pozitíva existencializmu ako vyhranenej antropocentrickej filozofie, ktorej ďalší rozvoj je podľa Sartra možný iba v obrozenom marxizme. A chce to aj za tú cenu, že v marxizme dôjde k absorpcii, prekonaniu, a teda k dialektickému popretiu existencializmu.

Zigo to však za riešenie nepokladá. Sartre sa síce hlási k humanistickej historickej perspektíve, ako je načrtnutá v niektorých prácach zakladateľov marxizmu, ktoré s jeho filozofiou výborne korešpondujú, lenže marxizmus ako ucelená filozofická sústava v Sartrových úvahách vôbec nevystupuje. Odkiaľ berie potom Sartre nádej, ba presvedčenie o tom, že toto učenie bude absorbovať existencializmus, a tým ho vlastne, hegelovsky povedané, zruší? – pýta sa Zigo konštatujúc, že len dobrá vôľa na to nestačí.

No v mnohých jednotlivostiach, v kritike marxizmu, v ukázkach aplikácie existencialistickej antropológie je však podľa Ziga Sartrova knižka mimoriadne inštruktívna a treba ju chápať ako veľmi vážnu výzvu na adresu marxizmu, aby urýchlene a naozaj dôsledne regeneroval pôvodné princípy. Treba privítať aj „Sartrove pokusy o analýzu schematizujúcich tendencií v nej [v marxistickej filozofii – Z. P.] (a to nielen v období tzv. deformácie marxizmu), kliatby „ekonomizmu“, s ktorou často zápasia aj tí najlepší teoretici marxizmu atď.“ (Zigo 1967a, 148). Zigo teda žiada aj korektúry u samých klasikov. Svoju recenziu končí predpokladom, že naozaj marxistické riešenie spomínanej problematiky by malo pochádzať od samých marxistov a že nik, ani Sartre, nemôže za nich túto prácu urobiť, hoci jeho myslenie môže byť podnecovateľom i katalyzátorom týchto úsilí.

Posledným z analyzovaných marxistov, ktorí to podľa Ziga chápu, je aj Roger Garaudy, autor práce *Marxizmus 20. storočia*, ktorá vyšla v českom preklade Prahe v roku 1968. Zigo vedel, že proti Garaudymu sa už predtým ozývali kritické hlasy u nás, ale ešte hlasnejšie vo Francúzsku; aj ich miestami uvádza, napriek tomu ho však bráni.

Garaudy, hovorí Zigo, sa v knihe progresívne marxisticky vyslovuje k mnohým vtedajším aktuálnym problémom, napríklad k prekonávaniu dogmatizmu, k vzťahu marxizmu a štrukturalizmu, marxizmu a morálky, náboženstva a umenia. Garaudyho „zámerom nebolo ten-ktorý problém detailne preskúmať, ale skôr navrhnúť nové modifikácie mar-

xizmu a preveriť ich – v hrubých obrysoch – v týchto rozličných súvislostiach, ... aby ideový spor bol korektný a produktívny, aby sa marxistické poňatie skutočnosti stalo neodmysliteľným prvkom zápasu o pravdu a humanizmus“ (Zigo 1968ch, 149).

Garaudy rozvíja tri ťažiskové a najfrekvencovanejšie pojmy, dôležité aj pre marxizmus: aktivita, mýtus a štruktúra. Rozumie im ich však celkom netradične a Zigo koncentruje pozornosť práve na ne. Oceňuje Garaudyho podnety, keď vyzdvihuje napríklad Fichteho ako predchodcu marxistickej filozofie činu a zatláča do úzadia Hegela. Pozitívne vníma aj rehabilitáciu pojmu transcencie v zmysle vyjadrenia skúsenosti ľudskej tvorby a presahovania človeka seba samého v nej. Zigo neobchádza Garaudyho interpretáciu mýtu, ktorý je podľa neho u Marxa len momentom práce, momentom nepretržitého utvárania človeka človekom. Je to jeden z prvotných druhov otvorenia sa smerom k transcencii. Z primátu činu, aktu pred bytím, vyplýva aj Garaudyho záujem a zdôraznenie pojmu štruktúry a Zigo ukazuje, ako tento pojem umožňuje materializmu vymknúť sa z absolutizovania atomizmu a s ním spätého reizmu (Zigo 1968ch, 150), takže štruktúralnu metódu pokladá z hľadiska tvorivého marxizmu za veľmi efektívnu.

Je pochopiteľné, že Zigo sa síce s výhradami, ale v celku kladne postavil na stranu Garaudyho, ktorý chcel vytrhnúť marxizmus z jeho strnulosti a rozhybať ho smerom dopredu.

Vzťah filozofie a literatúry. Dostávam sa prierezovo ešte k jednej akoby podtému v rámci celej Zigovej filozoficko-literárnej činnosti, v ktorej sa snúbi nielen jednota filozofickej erudovanosti a poetického cítenia, náklonnosti k samotnej literatúre a umeniu, ale aj potreba ich vzájomného vymedzenia a určenia ich vlastných kompetencií. Konkrétne o tom hovorí sám Zigo v odpovedi na anketu o vzťahu literatúry a filozofie (Zigo 1966b); veľmi pregnantne Zigove postoje analyzovala aj E. Farkašová (2001).¹² Nebudem sa preto o tejto podtému zmieňovať vo všeobecnosti, všimnem si už iba krátko Zigovu obsiahlejšiu esej-recenziu venovanú Otakarovi Březinovi, konkrétne jeho posmrtné vydanému dielku *Eseje z pozostalosti*, ktoré vyšlo v roku 1968 v Brne.¹³

Táto Zigova recenzná esej je z filozofického hľadiska okrem iného zaujímavá aj tým, že sa v nej explicitne nezmieňuje o marxizme (s čím sme sa doteraz stále stretávali), hoci jeho pozíciu neopúšťa. Zigo tu prenikavo filozofuje, azda najviac zo všetkých recenzií v *SP*, pričom sám sa prejavuje takmer ako básnik. Bez zveličenia môžem povedať, že táto esej predstavuje skutočný vrchol recenzného Zigovho majstrovstva. Plodne sa tu stretli Březina básnik a Zigo filozof. Čo prvý vyjadril mysticko-intuitívne, to druhý vyabstrahoval a zracionalizoval pojmovo.

Zigo rieši hneď na začiatku otázku, či je Březina básnikom, alebo filozofom. Rozriešil ju celkom adekvátne: Březina je básnik, ale aj mysliteľ s *dušou filozofa*. Je to mysliteľ s filozofickou potenciou, ktorú však prenecháva mysliteľovi-filozofovi (v prípade Ziga

¹² Podobne aj Zigo si všíma v tvorbe Farkašovej približovanie filozofie a literatúry (Zigo 2004).

¹³ Podrobnejšie som k tejto téme písala na inom mieste (Plašienková 2014), zmienim sa preto o nej iba v krátkosti.

filozofovi s *dušou básnika*),¹⁴ aby ju vyjadril. Zigo to výstižne formuluje, keď hovorí, že „nie je to ratio, čo sa predovšetkým ozýva pri čítaní Březinu, lebo básnik k nám nehovorí preto, aby nás (v bežnom zmysle slova) poučal, ale preto, aby nám pripamätúval, čo vlastne nevedomky vieme, aby vhodne voleným výrazom rozozvučal v nás to, čo v nás musí byť, ak vôbec sme“ (Zigo 1969a, 33). Nepochybne, povieme si. Naše *byť* znamená myslieť a myslieť znamená aj pojmovo sa vyjadrovať, teda medziiným aj filozofovať. Básnik je potencia a filozof je jej actus. Táto Březinova schopnosť je vzácny dar a podľa Ziga ani „nie je veľa poetov, ktorí by nás naliehavo nútili meditovať o týchto otázkach“ (Zigo 1969a, 32), ako to robí on.

K tejto Zigovej eseji sa vyjadřila aj E. Farkašová, podľa ktorej Zigo v nej „priniesol nový pohľad na tvorbu básnika, často označovaného za odťazitého symbolistu a aj mystika“ (Farkašová 2001, 69), priniesol jeho nové čítanie, pretože odhalil, že básnikova poetika je ukotvená v pozemskom, že ho neprehliada, a to ani vtedy, keď básnik rozmýšľa v kozmickom meradle, že teda „básnikova múdrosť sa tu analogicky vníma ako múdrosť, v ktorej sa spája transcendentno s pozemskosťou človeka“ (Farkašová 2001, 69). V Zigovej interpretácii sa básnikova mystika približuje k tomu, čo bolo oddávna aj ambíciou filozofie: transcendovať skutočnosť, ale zároveň ju udržať“ (Zigo 1969a, 34). Březinovo prepojenie transcendentnej skutočnosti s pozemskosťou je tak výrazom jeho básnickej i filozofickej múdrosti.

Záver. Bohatosť tematického zamerania Zigovej esejisticko-recenznej tvorby je obdivuhodná a jej komplexná rekapitulácia v rámci tohto príspevku nie je možná. Obmedzím sa na záver už iba na niekoľko poznámok. Ak by sme chceli vo všetkých Zigových pôsobivých postrehoch, ktoré vyslovil na margo recenzovaných autorov a ich diel, stopovať nejaký jeho zvláštny myšlienkový vývin, bolo by to zbytočné. Zigove prenikavé filozoficko-kritické úvahy sú v nich prítomné od začiatku do konca a jeho materialistická, dialektická a nedogmatická marxistická pozícia je čitateľná. Mohli by sme tu však vystopovať jeho selektívne hľadisko. Zigo si uvážene a starostlivo vyberal autorov, ktorí boli hodní jeho pozornosti a boli zdrojom filozofických inšpirácií. Okrem toho sa nazdávam, že prostredníctvom recenzovania filozofických prác v literárnych časopisoch bolo – okrem už vyššie spomenutých cieľov – Zigovým zámerom pritiahnúť pozornosť aj k samotnej filozofii, najmä pozornosť literátov (no nielen ich, ale aj širšej intelektuálnej verejnosti). Dodajme, že literárna obec nebola pod takým ideologickým drobnohľadom, pod akým bola filozofia, a bolo možné očakávať od nej aj podporu, na ktorú Zigo aj spoliehal. Dôkazom môžu byť aj Zigove úvahy o vzájomnom obohacovaní, približovaní a prelínaní filozofie a literatúry (Zigo 1966b, 1968a, 1969a, Zigo 2004). Ďalším, a podľa mňa pravdepodobne vedomým zámerom Milana Ziga bolo zorientovať ešte „neprebudených“ filozofov a ukázať im taký spôsob filozoficko-literárnej činnosti, ktorá má širší dosah a môže byť zdrojom nemoralizujúceho filozofického porozumenia novým myšlienkovým orientáciami

¹⁴ Zigo v tomto duchu ešte pokračuje v recenznej eseji *Plameň Bachelardovej sviece* (Zigo 1970d, 63-67). V tej môžeme sledovať zasa jeho pohľad na Bachelarda, vedca a filozofa obdareného nesmiernym darom poetickej obrazotvornosti, teda „*filozofa s dušou básnika*.“

a pohľadom, diferencovanejším prístupom a argumentáciami aj na pôde či z perspektívy marxistickej filozofie. Takto by bolo možné navyše efektívnejšie zdôvodniť jej ambície na otvorenosť a tvorivosť. A celkom na záver si dovoľím poznamenať, že Zigov spôsob, akým uvádzal čitateľa do najzložitejších filozofických problémov, významne prispel k systematickému a kontinuálnemu rozvíjaniu kritickej sebareflexie filozofického myslenia u nás.

Literatúra

- FARKAŠOVÁ, E. (2001): Spojenectvo filozofie s literatúrou (ako téma a metóda v textoch Milana Zigu). In: Miroslav Marcelli – Etela Farkašová (ed.): *Filozofia v kultúrnom kontexte*. Bratislava: MIROX, 66-76.
- MŮNZ, T. (1967): Svetová filozofia v 19. storočí. *Slovenské pohľady*, 83 (9), 141-142.
- MŮNZ, T. (1988): Pohľady do novovekej filozofie. *Filozofia*, 43 (6), 730-745.
- PIAČEK, J. (2014): K osobitosti filozofickej osobnosti Milana Ziga. In: Bohunická, L. – Lalíková, E. (ed.): *Filozofia, veda, literatúra*. Bratislava: Stimul, 43-51.
- PICON, G. (1966a): Pád tradičných hodnôt a kríza humanizmu. *Slovenské pohľady*, 82 (8), 44-50.
- PICON, G. (1966b): Formy moderného humanizmu. *Slovenské pohľady*, 82 (10), 50-58.
- PICON, G. (1966c): Formy moderného humanizmu. *Slovenské pohľady*, 82 (12), 49-56.
- PLAŠIENKOVÁ, Z. (2014): Zigov pohľad na filozofickú múdrosť básnika Otokara Březinu. In: Bohunická, L. – Lalíková, E. (ed.): *Filozofia, veda, literatúra*. Bratislava: Stimul, 60-68.
- SMREKOVÁ, D. (1996): *Zbohom Sartrovi?* Bratislava: IRIS.
- TOMAŠOVIČOVÁ, J. (2014): Trnavské obdobie profesora Milana Ziga. In: Bohunická, L. – Lalíková, E. (ed.): *Filozofia, veda, literatúra*. Bratislava: Stimul, 52-59.
- ZIGO, M. (1966a): Humanizmus v našom storočí. *Slovenské pohľady*, 82 (8), 51-53.
- ZIGO, M. (1966b): Môže sa náš filozof obohacovať z čítania súčasnej slovenskej literatúry? Anкета: Literatúra a filozofia. *Slovenské pohľady*, 82 (10), 13-15.
- ZIGO, M. (1966c): Filozofický slovník. *Slovenské pohľady*, 82 (11), 134-135.
- ZIGO, M. (1966d): Cesta do sveta západnej filozofie. *Slovenské pohľady*, 82 (12), 128-130.
- ZIGO, M. (1967a): Sartre a marxizmus. *Slovenské pohľady*, 83 (2), 147-148.
- ZIGO, M. (1967b): Bezpredpokladová filozofia? *Slovenské pohľady*, 83 (3), 141-142.
- ZIGO, M. (1967c): Začína sa to renesanciou. *Slovenské pohľady*, 83 (4), 128-130.
- ZIGO, M. (1967d): Socializmus pre človeka. *Slovenské pohľady*, 83 (5), 134-136.
- ZIGO, M. (1967e): Človek a jeho čas. *Slovenské pohľady*, 83 (6), 125-127.
- ZIGO, M. (1967f): Malé uvádzanie do existencializmu. *Slovenské pohľady*, 83 (7), 134-136.
- ZIGO, M. (1967g): Ťažkosti s nesubstanciálnou ontológiou. *Slovenské pohľady*, 83 (8), 135-138.
- ZIGO, M. (1967h): Humanitné vedy a filozofia. *Slovenské pohľady*, 83 (9), 139-141.
- ZIGO, M. (1967ch): Psychoanalýza a premeny humanistickej etiky. *Slovenské pohľady*, 83 (10), 141-142.
- ZIGO, M. (1967i): Ontológia, utešiteľka naša. *Slovenské pohľady*, 83 (11), 141-143.
- ZIGO, M. (1967j): Zoznamovanie sa s otcom Teilhardom. *Slovenské pohľady*, 83 (12), 136-138.
- ZIGO, M. (1968a): Ladislav Klíma alebo premýšľanie o nemysliteľnom. *Slovenské pohľady*, 84 (1), 130-132.
- ZIGO, M. (1968b): Hrôzovláda absolutizovaných hodnôt. *Slovenské pohľady*, 84 (2), 144-145.
- ZIGO, M. (1968c): Predmet sporu: Prometheus. *Slovenské pohľady*, 84 (4), 122-124.
- ZIGO, M. (1968d): Úvahy nad krízou utopizmu. *Slovenské pohľady*, 84 (4), 124-126.
- ZIGO, M. (1968e): Pri prameňoch filozofickej schizmy. *Slovenské pohľady*, 84 (5), 135-137.
- ZIGO, M. (1968f): Filozofický časopis 1967. *Slovenské pohľady*, 84 (6), 152-153.

- ZIGO, M. (1968g): Pravdy a ilúzie posledného encyklopedistu. *Slovenské pohľady*, 84 (7), 133-135.
- ZIGO, M. (1968h): Filozofia vedy a ontologické problémy. *Slovenské pohľady*, 84 (7), 138-139.
- ZIGO, M. (1968ch): Príspevok k prehlbovaniu marxizmu. *Slovenské pohľady*, 84 (8), 148-150.
- ZIGO, M. (1968i): Filozofia z perspektívy formálnej metodológie. *Slovenské pohľady*, 84 (9), 148-149.
- ZIGO, M. (1968j): Dialektické pohľady na fenomén človeka. *Slovenské pohľady*, 84 (10), 138-141.
- ZIGO, M. (1968k): Hra a svet. *Slovenské pohľady*, 84 (12), 149-151.
- ZIGO, M. (1969a): Múdrosť básnika. *Slovenské pohľady*, 85 (3), 32-36.
- ZIGO, M. (1969b): Veda a civilizácia. *Slovenské pohľady*, 85 (6), 140-141.
- ZIGO, M. (1969c): Koľakowského filozofické prózy. *Slovenské pohľady*, 85 (7), 138-140.
- ZIGO, M. (1969d): Medzi skepsou a nádejou. *Slovenské pohľady*, 85 (11), 140-142.
- ZIGO, M. (1970a): Elementy analytickej teórie poznania. *Slovenské pohľady*, 86 (3), 123-126.
- ZIGO, M. (1970b): Priebeh klasickým racionalizmom (Antológia z diel filozofov – VI.). *Slovenské pohľady*, 86 (8), 119-121.
- ZIGO, M. (1970c): Zamyslenie nad podobizňou Verulámskeho. *Slovenské pohľady*, 86 (9), 120-122.
- ZIGO, M. (1970d): Plameň Bachelardovej sviece. *Slovenské pohľady*, 86 (10), 63-67.
- ZIGO, M. (1970e): Príspevok k marxistickému poznaniu. *Slovenské pohľady*, 86 (11), 118-121.
- ZIGO, M. (1971a): Putovanie dejinami. *Slovenské pohľady*, 87 (1), 75-78.
- ZIGO, M. (1971b): Hrušovského úvahy nad problémom filozofie. *Slovenské pohľady*, 87 (2), 134-137.
- ZIGO, M. (1971c): Cesta na ostrov. *Slovenské pohľady*, 87 (11), 132-136.
- ZIGO, M. (1972): Filozofove roky. *Slovenské pohľady*, 88 (4), 135-137.
- ZIGO, M. (1973): Súradnice koperníkovského obratu. *Romboid*, 8 (12), 9-14.
- ZIGO, M. (1975): Hviezdne nebo nad nami. *Romboid*, 10 (5), 71-73.
- ZIGO, M. (1978): *Pohľady do novovekej filozofie*. Bratislava: Pravda.
- ZIGO, M. (1988): Filozofické odkazy. *Romboid*, 24 (9), 34-39.
- ZIGO, M. (2004): Približovanie sa filozofie a literatúry v tvorbe E. Farkašovej. In: Plašienková, Z. – Laličková, E. (ed.): *Filozofia a/ako umenie*. Bratislava: FO ART, 13-18.
- ZIGO, M. (2008): Miesto *Antológie* vo vývinových súvislostiach slovenskej filozofie. *Filozofia*, 63 (10), 863-873.
- ZIGO, M. (2009): Edícia *Filozofické odkazy* (1973 – 1990): Jej charakter, realizácia a význam. *Filozofia*, 64 (10), 984-995.
- ZIGO, M. (2010): Rozhovory. Slovenská filozofia posledného polstoročia z pohľadu jedného jej aktérov. Rozhovor s Milanom Zigom. (Zhovárala sa Etela Farkašová). *Filozofia*, 65 (1), 89-98.

Zlatica Plašienková
Katedra filozofie a dejín filozofie
Filozofická fakulta UK v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: zlatica.plasienkova@uniba.sk